

Historijski zbornik

vol. 69, no.1

Zagreb 2016

s. 244–247

cija i Albanija koji su se nalazili u Kućnom, dvorskom i državnom arhivu, ali su izgubljeni tijekom Drugog svjetskog rata, njih 26. Zatim dolazi Popis priloga izvornom rukopisu (u čistopisu i konceptu), njih 23. Slijedi Popis karata koje su priložene u ovom izdanju, njih 16, a neposredno zatim i njihovi preslici u boji.

Zatim slijedi Dodatak iz izvora 1., „O vrlo žalosnom usudu dase bude namjesnik Dalmacije“ s nacrtima odgovora Josepha Pipitza i ministra Kolowrata. Dodatak iz izvora 2. jest već spomenuto izvješće o kotarskim poglavarstvima Dalmacije, pripisano nadvojvodi Franji Karlu iz 1844. godine.

Knjiga završava s nekoliko pomagala. To su „Popis kratica i pokrata“ i „Izvori i literatura“, koji se dijele na Neobjavljene izvore, Objavljene izvore, podijeljene na Periodiku iz 19. stoljeća i Ostale objavljene izvore, pa Sekundarna literatura te Kazalo osobnih imena i Kazalo imena mjesta.

Ova knjiga je vrijedan prilog poznavanju Dalmacije u 1830-im godinama, a svaka od njezinih sastavnica: uvodna studija Clewinga i Trogrlića, Lilienbergovo izvješće te popratni prilozi omogućuju čitatelju stjecanje novih znanja te potiču interes za taj prostor i vrijeme. Knjiga svjedoči da je namjesnik Lilienberg bio oštroman u sagledavanju stanja na terenu te pouzdan u nuđenju primjerenih rješenja.

Petar Bagarić

Petr Stehlík, *Između hrvatstva i jugoslavenstva. Bosna u hrvatskim nacionalno-integracijskim ideologijama 1832-1878, Srednja Europa, Zagreb 2015, XIII + 212 str.*

Bosna i Hercegovina zauzimala je važno mjesto na dnevnom redu hrvatske političke povijesti 19. stoljeća, dakako tu u obzir možemo uzeti i susljedni početak 20. stoljeća kao organski nastavak započetih procesa, uz manje vremenske oscilacije. Letimični pogled na opuse istaknutijih političara toga dinamičnog razdoblja uvjeravaju nas da su oni bili iz različitih pobuda duboko prožeti tim složenim kompleksom, koji nije bio samo odraz pitanja samoizražavanja identiteta pojedinih zajednica i nastojanje za ispunjenjem njihovih težnji, nego i sastavni dio znatno šireg, međunarodnog Istočnog pitanja i sudbine dugotrajno posrnutog Osmanskog Carstva kojim su se intenzivno bavile tadašnje velesile Europe, napose Habsburška Monarhija i Rusko Carstvo, tražeći poželjne odgovore svaka za sebe i iz svoje perspektive. U tom su smislu unutarosmanska previranja poticala permanentne rasprave i postale sastavnim instrumentom politike.

S aspekta hrvatske sastavnice sa sjedištem u Zagrebu problem preuređenja tog područja „preko Save i Une“ pokrivaio se u znatnoj mjeri s položajem Hrvata u tadašnjoj Habsburškoj Monarhiji, bilo da je riječ o razdoblju Austrijske Carevine ili Austro-Ugarske. Premda je Bosna i Hercegovina bila do 1878. pod osmanskom upravom, brojni nas pokazatelji upućuju na činjenicu da su eminentni članovi iz hrvatskog javnog života, bez obzira na svoju ideološku pripadnost, neprestano raspravljali o integrativnim idealima i afirmaciji hrvatskog imena kojima se nastojalo prevladati pokrajinsku razjedinjenost, a s vremenom su se sve više zanimali i za aktualne prilike u Bosni i Hercegovini, uočavajući dolazak neminovnih promjena. U takvom kontekstu težilo se kod mnogih istaknuti potrebu obnove Trojedne kraljevine i u njoj uspostaviti ustavne i građanske slobode, a uz nju su se postavljale i aspiracije prema Bosni i Hercegovini o čemu nam najbolje govore poznata *Zahŕtĕvanja naroda* iz 1848. kada se zatražilo ujedinjenje Dalmacije, Vojne granice „kao i svih ostalih tečajem vremena izgubljenih stranah domovine naše“, što je

autor ove knjige protumačio opaskom da su „sastavljači tog dokumenata u prvom redu imali na umu Tursku Hrvatsku“, odnosno barem jedan dio Bosne koji je nekada bio u hrvatskom sastavu (str. 49). U svakom slučaju, povijest i svijest o predosmanskim vremenima su neprijepono bili jedan od temelja težnji za dijelom ili cjelokupnom Bosnom koje je dominiralo do kraja 19. stoljeća uz važnu napomenu da nije bio među istaknutim ideolozima postignut jedinstveni pogled o interpretaciji povijesti, a počeli su se pojavljivati i primjeri poput onoga Franje Račkoga koji je, nakon nekog vremena, počeo osporavati „samu relevantnost koncepta povijesnog prava“ (str. 103), ali još uvijek u privatnoj korespondenciji, a ne u službenim spisima.

Za hrvatske je povjesničare zanimljiva okolnost što se navedeni, intrigantni problem odnosa hrvatskih ideologa prema Bosni i Hercegovini u ovoj knjizi sagledava sa strane, iz očista predavača s Filozofskog fakulteta Masarykova sveučilišta u Brnu. Stehlík ga obrađuje u ograničenom vremenskom okviru, kao što nam to označava i podnaslov knjige. Dakle, u rasponu od početaka hrvatskog narodnog preporoda (ili ilirskog pokreta), objave Draškovićeve naputka za hrvatske delegate na požunskom Saboru i postupnog izlaska iz staleški uređenog društva u Monarhiji do austro-ugarskog zauzimanja vojnom silom Bosne i Hercegovine slijedom odredaba Berlinskog kongresa i vremena kad je svoje korijene u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji počelo dublje puštati građansko društvo. U tih nešto manje od pola stoljeća nositelji političkih ideologija iznosili su sve učestalije svoja stajališta o Bosni i Hercegovini, pokazujući da ju smatraju nezaobilaznim dijelom svojih javnih i tajnih nastupa jer se bez nje urušavaju geopolitičke osnove bilo kojeg nacionalnog programa. U naslovu je inače istaknuta samo Bosna, premda je jasno da autor obuhvaća prostor koji se danas službeno naziva Bosnom i Hercegovinom. A takvo autorovo rješenje u znatnoj je mjeri podudarno s gledištima onodobnih hrvatskih ideologa koji su također uglavnom pisali o Bosni ili u nešto manjoj mjeri o Herceg-Bosni.

Stehlíkova studija pokazuje da je vrlo dobro obaviješten o historiografskoj produkciji, kako onoj starijoj, tako i onoj nedavno objavljenoj literaturi. Kao poznavatelj povijesti kojom se bavi, on pokušava dati zaokruženu sliku, komparativno istražuje izvore i zaslužuje našu pozornost, pogotovo onda kada suočavajući se sa zamršenim sustavom ideologija elaborira u skladu s teorijama o nacijama i orijentalizmu tako da nam ova knjiga može biti i dobar vodič za njihovo pregledno upoznavanje ili ponavljanje gradiva. U središtu njegove pozornosti je propitivanje dvaju ideoloških sustava koji oblikuju proces hrvatske nacionalne integracije. Riječ je o jugoslavizmu i pravaštvu ili prvome sustavu koji nasljeđuje ilirizam i baštini slavenofilstvo te drugome koji se doživljava kao „ekskluzivni hrvatski nacionalizam“ bez primjesa južnoslavenske solidarnosti, a neki mu istraživači pronalaze poticaje u ranijoj svehrvatskoj promidžbi Pavla Rittera Vitezovića. Od pojavnosti dvaju suprotstavljenih ideologija dolazi i naslov knjige koji ima pomalo prizvuk lutanja u našoj povijesti jer ne ističe samo protivnosti u svjetonazorima uobičajenima za to razdoblje, nego i na području nacionalnog određenja, premda autor smatra da je u oba slučaja riječ o ideologijama koje su utjecale na proces integracije hrvatske nacije. U tom bismo smislu onda mogli govoriti i o posebnom tipu hrvatskog jugoslavenstva jer je ono trebalo poslužiti afirmaciji hrvatske nacionalne ideologije u sklopu Habsburške Monarhije, napose stoga što su hrvatske zemlje bile upravo razjedinjene.

Poznavajući dobro evolucijsku prirodu obaju ideologija, Stehlík donosi dodatne klasifikacije pa tako piše o izvornom pravaštvu, ali i o izvornom jugoslavizmu što i nije bio običaj u historiografiji. Time ukazuje da su obje koncepcije s vremenom mijenjale svoje načine djelovanja pa i revidirale neka polazišna načela poput onih o potrebi federalizaciji Monarhije ili kvaliteti odnosa s Bečom („aula est pro nobis“) ili Budimpeštom („bratski savez obrane“), što je uglavnom bila

posljedica neuspjeha u provedbi zacrtanih programa. Kod obje ideologije, unatoč nesložnosti njenih zastupnika, nalazimo uz primjenu narodnog načela i legitimistički način argumentacije kao važnu polugu za provođenje politike i ispunjenje ciljeva u okviru Monarhije, pri čemu Stehlik slijedi mišljenje Ive Banca (str. 10) da je riječ o tumačenju povijesnog državnog prava kao djelotvornom osloncu za obranu vlastitog položaja, a pridodao bih i vođenja legitimističke taktike koja nije mogla u tadašnjim vremenima računati na demokraciju i načelo samoodređenja naroda. U tom bi pogledu zasigurno bilo zanimljivo u budućim historiografskih istraživanjima usmjerenim na kasnije habsburško razdoblje više pažnje posvetiti unionističkim političarima za koje ne možemo reći da su posve zanemarili bosansko-hercegovački kompleks jer su slijedom savezništva s mađarskom stranom, naročito tijekom dualizma, neizbježno zahvaćali i historička prava krune sv. Stjepana koja su se, kako su i sami pisali, prostirala sve do granica s Crnom Gorom.

S pravom autor upućuje čitatelje da izvjesna kolebanja u određivanju nacionalnih ciljeva nastaju zbog nedostatka pouzdanijih definiranja narodne pripadnosti za vrijeme preporoda ili poslijepreporodnih razdoblja, a prijepori se produbljuju zbog negiranja postojanja Hrvata (Šafařík, Kopitar) ili tuđih presizanja na područja na kojima su živjeli. Navodi niz primjera kako su i pobornici ilirizma (Ožegović, Gaj) računali na uklanjanje osmanske vlasti i pripajanje Turske Hrvatske ili sjeverozapadnog dijela Bosne kao nekadašnjeg dijela Hrvatske, ali su se morali istovremeno suočavati s bečkom politikom koja je određivala u kojoj će se mjeri ispunjavati ili ograničavati nacionalno-emancipatorske težnje. Drugim riječima, stvaraoci i promicatelji nacionalno-integracijskih ideologija morali su uzimati u obzir interese dinastije koji ih je vezao uz praksu dinastičke lojalnosti. Nadalje, on ukazuje na primjere isticanja vjerskog elementa u politici, koji je trebao poslužiti da se oko rješavanja statusa Bosne i Hercegovine angažira ne samo Beč kao simbol katoličke monarhije, nego i drugi europski državnici od kojih se očekivalo da interveniraju u ime kršćanske civilizacije u prilog zaštite bosanskih kršćana. Autor naglašava i neuspješne pokušaje tajnih politika Gaja i biskupa Strossmayera da se zajedno s političkim predstavnicima neovisne srpske države poduzimaju akcije u Bosni. Drugim riječima, Bosna i Hercegovina trebala je po tim viđenjima postati mjesto spajanja Hrvata i Srba, a time i potvrde jugoslavizma. U tom je smislu naročito važna pojava Ante Starčevića koji je nasuprot narodnjačkih kultova o Sigetu, popularnih književnih djela poput spjeva *Smrt Smail-age Čengića* ili puto-pisa po Bosni iz pera Matije Mažuranića i političkih pogleda zagovornika jugoslavenstva učinio zaokret u prikazu islama, muslimana i Turske. Starčević je prvi među istaknutijim nacionalnim integralistima u bosansko-hercegovačkim muslimanima vidio svoje sunarodnjake koje bez obzira na vjersku različitost treba poštivati a njihovu kulturnu baštinu vrednovati kao sastavni dio hrvatske kulture. Za razliku od izražene protuosmanske tendencije Strossmayera i Račkoga, on nije unaprijed osuđivao muslimane i nije pristajao na podržavanje sukoba kršćanstva i islama, čime je pripremio uvjete za suradnju koja je do izražaja došla nakon 1878. i kasnije, kad je već određeni broj muslimana otvoreno pristao uz hrvatsku nacionalnu ideju, a pravaštvu otvorio vrata Bosne i Hercegovine. Stoga i ne čudi da je Stehlik na kraju svog zaključka iznio ocjenu da je Starčevićovo „shvaćanje hrvatskoga nacionalnoga identiteta bosanskih muslimana (...) ostalo najduže djelotvornim elementom analiziranih hrvatskih nacionalno-integracijskih ideologija 19. stoljeća.“ (str. 183)

Svima onima koje zanima ova tematika može se preporučiti da pročitaju ovu knjigu u koju je uloženi zamjetan trud. A nadam se da će autor nastaviti s istraživanjem hrvatske povijesti i dalje tragati za odgovorima na sva ona pitanja što ih otvaraju teme vezane uz nju. Nastavak bi pratio

što se sve događalo od okupacije do aneksije Bosne i Hercegovine, Sarajevskog atentata i sloma Dvojne Monarhije, kad je brojnost rasprava o spomenutim temama postala još intenzivnija.

Stjepan Matković

Samanta Paronić, *Logori smrti. Potresna stvarnost barbanskih i proširskih „evakuiraca“ (1914.–1918.)*, Pula 2015, 116 str.

Upravo u godinama kada se obilježava početak, tijek i završetak Prvog svjetskog rata, velikog sukoba tako nazvanog zbog niza država koje su u njemu sudjelovale, ali i golemog područja koje je zahvatio, istarska i hrvatska historiografija obogaćene su vrijednim znanstvenim uratkom nastalim iz pera mlade istarske istraživačice Samante Paronić, mag. philol. croat. et hist., koja se već na početku svoje znanstvene karijere specijalizirala za proučavanje bogate barbanske prošlosti.

Prije jednog stoljeća dogodili su se, naime, prijelomni trenuci koji su značajno promijenili povijesni tijek i odredili životni smjer mnogobrojnih žitelja južne Istre, koji su se prema planu austrougarskih vlasti morali iseliti u različita područja Habsburške Monarhije nezahvaćena ratnim vihorom.

U ovoj se istraživačkoj prigodi autorica, dakle, opredijelila za zanimljivu, a za područje Barbana i okolice gotovo neproučenu temu o tzv. evakuircima, žiteljima koji su morali napustiti svoj rodni zavičaj, završivši u srednjoeuropskim logorima poput Wagne i Gmünda. Njihove je različite sudbine opisala posluživši se bogatom arhivskom i bibliotečnom građom, detaljno proučivši razne uredbe, zakone, propise i napise u tisku, ponajprije u listovima „Naša sloga“, „Polaer Tagblatt“ i „Hrvatski list“.

U župnim uredima u Barbanu i Krnici pronašla je i istražila vrijedno arhivsko građivo, s pomoću kojeg je skladno nadopunila podatke iz literature. Tragediju napuštanja rodnoga kraja, boravak u zloglasnim prenapučenim logorima i smrt od neizlječivih zaraznih bolesti opisala je smještajući ih u odgovarajući povijesni kontekst. Navela je podatke o razlozima prisilne evakuacije, prehrambenim i gospodarskim prilikama, smještaju i životnim uvjetima u tuđini, organiziranju duhovne i materijalne pomoći, kao i o okolnostima povratka raseljenika.

Istaknula je i ulogu novina u očuvanju nacionalne svijesti Istrana, potom uzroke, pripreme i početke iseljavanja te je opisala životne prilike „evakuiraca“ u Ugarskoj, Austriji, Moravskoj i Češkoj. Naglasila je i postojeću brigu državnih vlasti, osobito oko prikupljanja pomoći, uz mnogobrojne intervencije istaknutih političkih prvaka i svećenika.

Naposljetku je razmotrila okolnosti i tijek povratka južnoistarskih „evakuiraca“, osvrnuvši se i na posljedice evakuacije. Naime, pretrpjevši različite patnje, koje su u njihovim sjećanjima nedvojbeno ostavile duboke i neizbrisive ožiljke, preživjeli stradalnici doživjeli su nov udarac nakon povratka u rodni zavičaj, naišavši na zapuštena polja, uginulu stoku te prazne, hladne i napola srušene kuće.

Knjiga započinje autoričnim Uvodnim napomenama (str. 7-8), potom slijedi njezina Riječ zahvale (str. 9-10) te predgovor recenzenta prof. dr. sc. Slavena Bertoše naslovljen „Od istarskog zavičaja do dalekih ratnih logora“ (str. 11-12) i izvadak iz recenzije prof. dr. sc. Nevija Šetića, drugog ocjenjivača (str. 13).

Rukopis je podijeljen u 13 poglavlja: Uloga novina u očuvanju nacionalne svijesti Istrana (str. 15-18), Zakoni i uredbe – regulacija prava južnoistarskoga stanovništva (str. 19-23), Uzroci, pripreme i počeci iseljavanja (str. 24-29), Životne prilike „evakuiraca“ u Ugarskoj (str. 30-32),